

O izdelovanju živinskih zvoncev v okolici Gorjan pri Bledu

Boris Orel

V vaseh Višelnica in Mevkuš pri Gorjah, nedaleč od Bleda, izdelujejo zvonce za živino. To je naša domača železarska obrt, ki ji pravijo izdelovalci zvoncev na kratko »zvončarija« ali »zvončarstvo«. Našo etnografijo mora gorjansko zvončarstvo zanimati v dveh ozirih: prvič kot domača železarska obrt s svojo staro kovaško rokodelsko tehniko, po kateri se zvonci ne ulivajo, temveč oblikujejo iz železne pločevine in nato spajajo (lotajo) z medenino, drugič pa po tem, da je izdelek te obrti, živinski zvonec, po svoji funkciji namenjen ljudski gospodarski panogi, ki je tudi pomemben predmet etnografije, namreč živinoreji in njenemu glavnemu delu, planšarstvu. S predmetno razpravo želimo opozoriti na to svojevrstno domačo obrt, ki ima na gorenjskem alpskem območju v okolici Bleda svojo staro tradicijo in ki zasluži, da se z njo v bodoče še podrobneje ukvarjamo.¹

I.

1. Najprej nam je pregledati surovine v tej obrti in njihovo pridobivanje. Za zvonce potrebujejo zvončarji predvsem železno pločevino ali »pleh«. Čim večji zvonec je treba napraviti, tem debelejša mora biti pločevina. Njena debelina, od katere je odvisen glas zvonca, se giblje od 0,80 mm do 1,75 mm. Za kampo in kombel zvonca prihaja večidel v poštev železo v palicah in trakovih različne debelosti.

Železno pločevino in ostalo železo, ki jim je potrebno, danes kupujejo. Pred desetletji pa so imeli precejšnje težave s pridobivanjem železne pločevine. Najprej so si na Javorniku ali v bohinjskih fužinah nabavili »grodle« (taljeno železo), ki so ga nato v Grabčah na prvo roko skovali z vodnim kladivom »norcem« (pleh so vlekli, potegnili so ga z vodnim kladivom), nakar so ga še doma »vlekli«, da je bil »glihoven«. Kakor se spominja dr. Jakob Jan,² so

¹ V svoji razpravi o gorjanskem zvončarstvu se večinoma naslanjam na gradivo, ki sem ga zbral na Višelnici 24. X. in 28. XII. 1950 (Zapiski B. O. o zvončarstvu, Arhiv EM). Ob tej priliki so mi o zvončarstvu dali razne podatke Alojzij Jan in njegov oče Matej Jan, pri Poglajnu, Višelnica št. 1, ter Alojz Jan, pri Rebrovcu, Višelnica št. 11. Za njihovo ljubeznivost se jim prav lepo zahvaljujem. Dne 23. XII. 1950 me je povabil Alojzij Jan na Višelnico, da sem videl, kako lotajo zvonce. Tedaj je bil z menoj tov. Ivan Romih, ki je napravil več risb iz zvončarskega dela.

O gorjanskem zvončarstvu je doslej pri nas pisal, kolikor mi je znano, samo Ivan Dodič (Pri gorjanskih zvonarjih, Naš rod X, 1937/38, str. 30–31). Iz njegovega opisa sem v svoji razpravi upošteval marsikatero podrobnost.

² Dr. Jakob Jan, sodnik v p., Krško, ki izhaja iz stare zvončarske rodbine pri Rebrovcu, Višelnica št. 11, je bil tako ljubezniv, da mi je na mojo prošnjo poslal januarja 1951 nekaj podatkov o zgodovini rodu Janov, kakor o samem zvončarstvu, in sicer v obliki krajšega spisa z naslovom »Nekaj o zvončarstvu«. O prvi priliki bo uredništvo SE njegov spis objavilo v primerni predelavi. V tej razpravi je povzetih iz spisa dr. J. Jana le nekaj važnejših podatkov. Dr. Jakobu Janu se za njegovo pomoč najlepše zahvaljujem.

nekako do l. 1878 pločevino iz kosov železa sproti pripravljali za vsak zvonec posebej in tedaj so prišli sosedje k zvončarju, da mu pomagajo kovati »plehe«. Na enem nakovalu so kos železa istočasno kovali trije v taktu, pri čemer je eden kovanje vodil, ostala dva pa sta na drugi strani nakovala »vlekla« železo s težkimi kladivi na vse strani. To je bilo težavno in zamudno delo, pripominja dr. Jan.

Pri spajanju ali lotanju zvoncev je zvončarjem potrebna medenina (»mesing«). Zvonec, oblit z medenino, ima šele pravi glas in zavarovan je pred rjo. Medenino dobivajo v raznih delavnicah v obliki medeninastih stružnih odpadkov ali opilkov, ki jim pravijo »špeha«. Včasih so uporabljali medeninaste šarbe s konjskih komatov, ki so jih kupovali od kmétov in voznikov, dalje zavržene štedilniške pipe, vratne kljuke, likalnike in podobno.

Preden lotajo ali spajajo zvonce z medenino, jih morajo zaviti v posebne zavitke iz ilovice. Ilovica, ki jo dobivajo na Zg. Lazih pod Zg. Gorjami, ne sme vsebovati kamna ter ne sme biti ne pretrda ne premehka. Da bi bila čimbolj strnjena, da se torej ne bi trgala, pomešajo in vtolčejo vanjo odpadke prediva, volne in bombaža (»pawowa« = pavola),³ ki jih napulijo oziroma razcefrajo ali scufajo s posebno »mašino«. Svoje dni so jih kar z roko pulili ali cufali. Odpadke bombaža, prediva ali volne dobivajo danes v predilnici in tkalnici v Trziču ali kje drugod, v preteklih časih pa so jih hodili iskat k tkalcem platna v Bohinj.

Zvonce v ilnatih zavitkih lotajo v kovačnici na ognjišču, kurijo pa z ogljem, ki je po navadi smrekovo. Uprava državnih gozdov dovoljuje zvončarjem, da smejo na bližnji Pokljuki nabrati posušene smreke, tako imenovane »sušce«. Nato napravijo kopo in v njej skuhamo oglje, ki ga zvozijo pozimi domov v velikih pletenih koših, »kripah« imenovanih. Doma shranijo oglje v lopu pred kovačnico ali kje drugje.

2. Orodje in razne naprave, ki jih zvončarji uporabljajo pri svojem delu, bi v glavnem razdelili v dve skupini. V prvo skupino sodi običajno kovaško orodje: nakovala različne velikosti in teže, večje število raznih kladiv, vsakovrstne klešče, škarje za rezanje pločevine, privijalo ter razno manjše orodje, kakor prebijači, sekači itd. K nakovalom naj pripomnimo, da imajo ob straneh primerno velike vdolbine ali modle, v katerih krivijo pločevinaste ploščice. Od raznih naprav pa naj navedemo kovaško ješo ali ognjišče.

V drugo skupino pa bi uvrstili orodje in naprave, ki so tipično zvončarske in jih najdemo samo v tej obrtni delavnosti. Tu mislimo predvsem na razno orodje pri lotanju, kakor na rašpo, kavko, vile, potem na naprave, kakor na valjalnico, mišnico, drumlo itd., s katerimi pa se bomo pozneje podrobneje seznanili.

Orodje si danes večidel kupujejo, deloma pa si ga, med drugim zlasti razne zvončarske naprave, izdelujejo sami. V prejšnjih časih so jim orodje izgotavljali tudi kovači v Grabčah.

³ Ilovico najprej sperejo in zmešajo v koritu, nato pa jo čenejo na »poli« in jo vsaksebi tolčejo in dajejo vmes »pawowo«. Pri tem uporabljajo »rounco« ter »čij«.

3. Ko smo se seznanili s surovinami in njihovim pridobivanjem ter na kratko z važnejšim orodjem in napravami, pogledjmo zdaj vsaj v glavnem, kako izdelujejo zvonce v kovačnici, v delovnem prostoru zvončarja. Delo zvončarja obsega dve izdelovalni fazi: a) oblikovanje zvoncev, b) lotanje ali spajanje zvoncev.

a) Železno pločevinasto ploščo (»pleh«) ustrezne debeline najprej razrežejo s škarjami v primerno velike manjše ploščice ali »štikle«. Le-te najprej poravnajo, poiščejo točno njihovo sredino, nato pa jim z »mašino« in posebnimi klini ali noži (štancami) urežejo ob dveh straneh na sredi po en zob. Po starem so to napravili kar z navadnimi škarjami. Ko so zobje urezani, vzamejo ploščico (navadno kar po 3—5 ploščic skupaj) ter jo kujejo ali »bokajo« na ustreznem modlu, v vdolbini, ki je vdolana v ploščato stran nakovala. Z bokanjem dobi ploščica primerno zakrivljeno, zbokano obliko. Delu, ki je s tem opravljeno, pravijo »po ta večem nardit«. Šele na posebnem nakovalu »zavihajo« to zbokano ploščico, kar pomeni, da obedve polovici sestavijo, oziroma stisnejo v obliko zvonca, po vrhu pa zakrivijo še oba zoba na vsaki strani ter z njima zadelajo morebitno odprtino. Zatem »zanetajo« (zakujejo) spodaj obe polovici z »neti« ali zakovicami. Po »netanju« (zakovanju) zbijejo zvonec na vseh mestih dobro skupaj in s tem mu dajo dokončno obliko zvonca, ki mu še manjka kampa (kamba). Kampa »ukampajo«, vdolajo v zvonec na njegovem vrhu tako, da je polovica kampe znotraj, polovica pa zunaj zvonca. Notranja polovica je za »kombel«, zunanja pa je namenjena obesku.

b) Ko je zvonec v grobem gotov, ga je treba z medenino zlotati ali spojiti, z drugimi besedami, obliti z medenino ali pomedeniniti. Temu opravilu pravijo lotanje ali oblivanje (»votanje«, »oblivanje«). Najprej je treba pripraviti oprano čisto ilovico. Na deski, ki jo držijo na kolenih, razvlečejo kepo ilovice v primerno debelo plast ter nanjo nasujejo medenih opilkov. Nato »poronajo« zvonce, kar se pravi, da 20—40 zvoncev zložijo v tri vrste, pri čemer dajo manjše zvonce v večje, med nje pa potikajo trske ali koščke smrekovega lubja (»čresu«), da se pri oblivanju ne bi sprijeli. Na ilnato plast polože vrste zvoncev, po njih in med nje tudi natresejo medenih opilkov, nato pa jih zavijejo, oziroma »zamažejo« z ilovico v ilnat zavitek, ki ga nazivajo »pušl«. Pri »zamazvanju« napravijo na eni strani pušlja 3—4 luknje, da v ognju ne bi segreti zrak razgnal ilnatega ovoja in da bi po končanem lotanju skozi te luknje mogla odteči preostala tekoča medenina. Za eno lotanje običajno napravijo 20 pušljev, včasih pa tudi več.

Medtem pa na kovaški ješi že precej časa kurijo z ogljem. Po starem so z nogo gonili meh, da je gorelo na ješi. Pri tem delu se je zvrstilo več ljudi, ki so jih po lotanju dobro pogostili. Danes pa zvončarjem piha ogenj ventilator, ki ga žene električna struja. Pušlje sušijo nekaj časa blizu ješe, nato pa jih drugega za drugim devljejo na ogenj, na katerem se vsak peče ali lota najmanj eno uro. Svoj čas so dali na ogenj samo en pušelj, danes pa je glede tega malo drugače. Na ogenj dajo pušelj, nanj drugega (med obema je žerjavica), medtem ko tretji pušelj dajo »na maško« (= na mačka), to je na premične vilice, pritrjene ob steni nad ognjem, da se na njih še bolj osuši

in že tudi precej segreje. Pušlje devljejo na ogenj z vilami, na ognju pa jih popravljajo in obračajo z »rašpo«. Z obračanjem pušljev na ognju stopljena medenina znotraj pušlja lepo obliva zvonce.⁴ Ko je pušelj zlotan, ostala dva pušlja pomaknejo naprej, na mačka pa denejo sušit nov pušelj. Spečeni pušelj nesejo z vilami pred kovačnico, kjer ga s »kavko« toliko časa valjajo po tleh, da steče iz njega preostala medenina. Potem pritrdijo pušelj v valjalnico (»walawānca«, »walawka«), kjer se vrti kakor jagnje na ražnju.⁵ Pri tem tekoča medenina še vedno obliva zvonce znotraj pušlja; z valjalnico se dejanško zaključí oblikovanje in hkrati pričinja ohlajevanje pušlja. V prejšnjih časih niso poznali takih zvončarskih naprav, kakor je valjalnica. Pušelji so kar po tleh obračali in vrteli. Z valjalnice nesejo pušelj v mišnico (»mišānca«), to je v poseben zaboj ali trugo, ki se zapira in ima luknje. Mišnico s pušljem denejo hitro v čeber ali sod vode in s tem je tudi ohlajevanje pušlja končano. Pušlju razbijejo njegov lončeni oklep ter poberejo zlotane zvonce, ki pa so seveda še vsi hrapavi in se prav nič ne svetijo. Zato jih zmečejo še v poseben valjast zaboj ali sod, ki ga imenujejo »drumla«. V tej napravi, ki se vrti eno uro ali dve, se zvonci drgnejo drug ob drugega, pilijo in tako čistijo. Šele v drumli dobijo svojo pravo, medeninasto se lesketajočo zunanost. Po tem čiščenju (ali pa že pred njim) obesijo »kembəl« ali »kombəl« na spodnji del kampe znotraj zvonca in — zvonec je narejen.

V eni skupini zlotajo danes okrog 800 zvoncev; včasih, ko so še vse večinoma z roko delali, pa so jih zgotovili precej manj.

4. Kakor smo mogli posneti iz našega dosedanega opisovanja zvončarske obrti, razlikujemo pri živinskem zvoncu tele njegove glavne dele: zvonec, kampo in kombel. Na samem zvoncu pa se njegov izboknjeni, trebušasti del na sredi imenuje »vamp«. Če ima zvonec velik vamp, pravijo, da je »vampast«. Ta del zvonca, »vamp«, je bil včasih rad poudarjen s »kranclnom«, z okrasom, izdelanim iz železne žice in nato zalotanim okoli zvonca.⁶

V Mevkušu in na Višelnici pri Gorjah so še pred vojno izdelovali dvoje vrst in oblik zvoncev: kranjske in tirolske zvonce. Po sporočilu dr. Jakoba Jana pa so gorjanski zvončarji izdelovali do l. 1890 eno samo obliko zvonca. Tega leta je Janez Jan z Višelnice prejel od odjemalca gorjanskih zvoncev v Inomostu nov vzorec zvonca z vprašanjem, ali bi mogel izdelovati tudi zvonce take oblike. Gorjanski zvončar je prošnji ugodil in od tega leta dalje so v gorjanski zvončarski obrti poznali in izdelovali dvoje oblik zvoncev.

⁴ O pravem času »pušl« na ognju obrniti in ga tudi o pravem času vzeti z ognja, je prava zvončarska umetnost, ki je ne zna vsak zvončar. Kadar višnjevo gori iz lukenj, pomeni, da je »pušl« pečen.

⁵ Ivan Dodič, Pri gorjanskih zvonarjih, Naš rod X, 1937/38.

⁶ Jernej Cundrič z Bleda je svoj čas delal »kranclne« iz železne žice, zvončarji pa so mu ta »krancl« zalotali okoli zvonca. Cundrič je tudi zlagal ljudske »litanije«, ki so naštevale razne znane ljudi iz okolice Bleda in Gorjan. V teh litanijah je bil med drugim omenjen Alojz Jan z Višelnice kot »Rebrovc zvončkar«. Pred vojno so gorjanske zvonce manjših oblik poslikavali v Ljubljani (?) z raznimi rožami ter z blejskim otokom, nato pa jih tako okrašene prodajali v trgovinah kot spominski predmet. Taki zvonci so se pričeli letos zopet pojavljati v Bohinju in na Bledu.

Zaradi razločevanja izdelkov pri naročanju in prodaji pa je bilo treba obedve obliki označiti z ustreznim imenom. Tako so staro, že dolgo udomačeno obliko zvonca imenovali kranjsko obliko, drugo, novo pa tirolsko obliko zvonca, ali kratko in enostavno: kranjski in tirolski zvonec. Večjih bistvenih razlik med obema ni, le v podrobnostih se bolj ali manj razlikujeta med seboj. Kranjski zvonec je značilen po svojem zmernejšem vampu, večji odprtini, zlasti pa po zobcih na oglih, medtem ko je tirolski zvonec v primeri s kranjskim bolj izboknjen oziroma ima vamp bolj izbočen ter zaradi tega tudi ožjo odprtino. L. 1911 so kranjskemu zvoncu dali ime »Triglav«.

Žal imamo na razpolago še vse premalo primerjalnega gradiva o živinskih zvoncih z raznih alpskih območij v drugih državah, da bi mogli o obliki našega kranjskega zvonca izreči dokončno sodbo v evropskem ali vsaj v splošnem alpskem merilu. Po našem dosedanjem poznavanju tega predmeta bomo morali primerjalne vzorce za kranjski zvonec iz Gorjan iskati predvsem v določenih oblikah tirolskih zvoncev, poleg njih pa verjetno še v nekaterih oblikah italijanskih in francoskih alpskih zvoncev. Že zdaj moremo domnevati, da gre pri našem kranjskem zvoncu le za posebno varianto alpskega živinskega zvonca.

Kot zanimivost naj navedemo, da so gorjanski zvončarji dobivali pred leti tudi vzorce grških in italijanskih zvoncev s prošnjo, da bi jih izdelovali. Grških se niso lotili, pač pa so nekaj časa izdelovali italijanske zvonce. Ker je bilo delo z njimi zamudno in so pri njih tudi premalo zaslužili, so njih izdelovanje kmalu opustili.

Dalje so še v bivši Avstriji poskušali z izdelovanjem konjskih zvoncev, to se pravi zvoncev posebne stožčaste oblike. Računali so, da bodo mogli tekrovati z ulitimi konjskimi zvonci, a so se pri tem ušteli. Ti zvonci niso šli v promet, zaradi česar so jih kmalu prenehali izdelovati.

Za živino je treba napraviti zvonce različne velikosti. Velikost zvoncev se meri po njihovi višini (brez kampe in betice zunaj zvonca). Le-ta se v gorjanskem zvončarstvu giblje normalno od 3 do 15 cm, po drugem sporočilu pa od 6 do 20 cm.

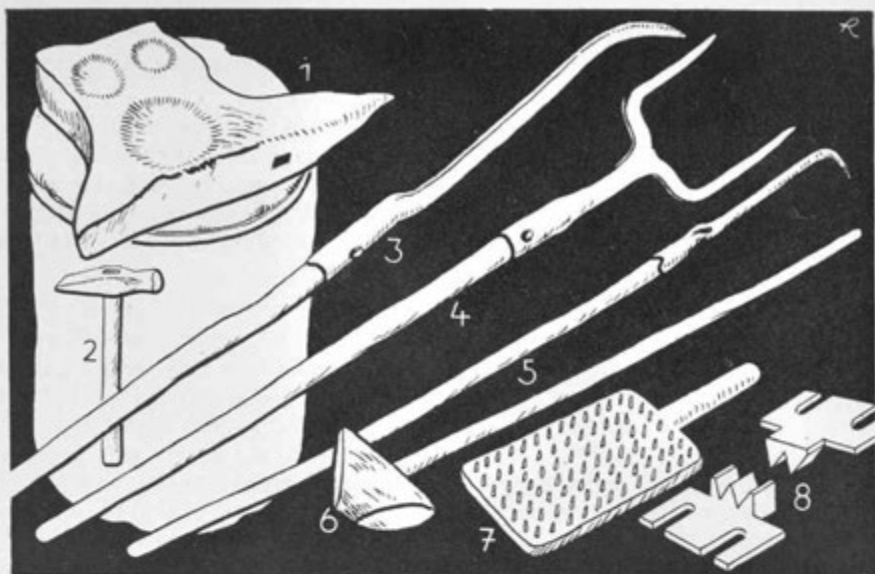
Jasno je, da je poleg materiala, oblike in velikosti končno upoštevati tudi zvočno plat kranjskega zvonca iz zvončarske delavnice v okolici Gorjan. Glas zvonca je, kakor vemo, odvisen od debelosti pločevine in v zvezi s tem od velikosti zvonca ter je, ako pomislimo na njegovo funkcijo na paši ali kje drugod, najvažnejša in najbistvenejša značilnost zvonca sploh. Po glasu dejansko presojamo vrednost zvonca, glas nam šele pove, ali je zvončarski izdelek dober ali slab. Živinski zvonci, kakršni so kranjski z Višelnice in iz Mevkuša, ne morejo, kar se glasu tiče, zatajiti svojega izvora. O njih moremo na splošno reči, da v osnovi pločevinasto zvenijo. Vendar priznati moramo, ko smo jih nekaj razne velikosti slišali, da zvonijo toliko čisto, kolikor je največ možno pri skovanem in zlotanem pločevinastem izdelku. Le pri velikih kranjskih zvoncih slišimo glasove, ki sodimo o njih, da nekam votlo oz. zamlklo donijo. V zvezi s proučevanjem zvočne plati kranjskega zvonca iz gorjanske zvončarske delavnice bi bilo treba zbrati med drugim vse ljudske izraze o različnih glasovih našega živinskega zvonca. V tem pogledu čaka našega glasbe-

Sl. 1. Iz zvončarstva na Višelnici pri Gorjah: 1.—2. pločevinasti ploščici z zobom in brez njega, 3.—4. z bokanjem spremenjena oblika teh ploščic, 5. po bokanju zaviljuje zvončar na »šperaki« oba dela ploščice v obliko zvonca, 6. za lotanje vložijo več zvoncev razne velikosti drugega v drugega, 7. iz tako zloženih zvoncev napravijo tri vrste na ilovnati plasti, 8. vrste zvoncev zaviljuje v ilovnat »pušl«, 9. »valavka« ali »valavonca«, kjer vrte pušel po lotanju, 10. odprta »mišonca« z zlatanimi zvonci na čeburu vode, 11. »drumla« za čiščenje zvoncev, 12. gorjanski zvonec z dveh strani (risal I. Romih)

The following is a list of the various types of mailbags and sacks used by the Post Office Department. The list is arranged in alphabetical order of the name of the bag or sack. The list is intended to provide a general idea of the types of mailbags and sacks that are available. The list is not intended to be a complete list of all the types of mailbags and sacks that are available. The list is intended to provide a general idea of the types of mailbags and sacks that are available.

Sl. 2. Nekaj zvončarskega orodja z Višelnice: 1. nakovalo z modli za bokanje zvoncev, 2. kladivo za bokanje zvoncev, 3. »rašpa« za obracanje pušljev na ognju, 4. vile za prenašanje pušljev, 5. »kavka« za valjanje pušljev po tleh, 6. »čij« za tolčenje ilovice, 7. »mašina« za puljenje prediva, 8. klini (»štance«) za urezavanje ploščic (risal I. Romih)

Sl. 3. Na ješi se na ognju pečejo pušlji (dva zakriva ogenj, tretji — na mačku — je dobro viden)

Sl. 4. Pušlja in gorjanski zvonci različne velikosti (foto B. Orel, 1950)

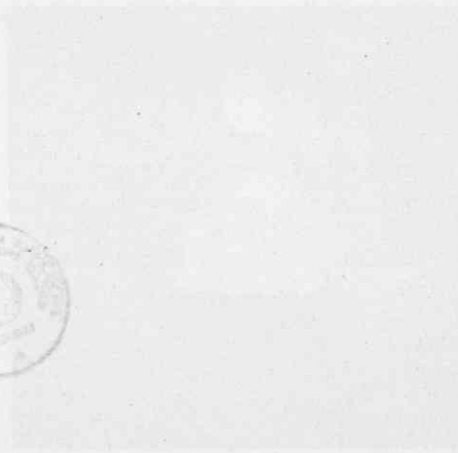

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

nega folklorista na videz sicer nekam obrobna, a v resnici zela važna in poučna etnografska naloga, ki jo bo moral izpolniti v okviru študija naših ljudskih zvočil. Njegovi rezultati nam bi gotovo precej pomagali, da bi kranjskemu zvoncu naposled določili tisto mesto v veliki skupini alpskih živinskih zvoncev, ki mu pripada ne samo po obliki, marveč tudi po glasu.

II.

1. Ne naslanjamo se še na nobene podrobne stvarne podatke, a vendar moremo brez njih upravičeno trditi, da sta nastanek in razvoj zvončarske obrti v okolici Gorjan ozko povezana z živinorejsko-planšarsko kulturo na našem alpskem območju. A naj so bile potrebe naše domače živinoreje, našega planšarstva po živinskih zvoncih še tako velike, brez potrebnih materialnih, gospodarskih osnov, ki imajo svoj izvor na domačem alpskem ozemlju, bi se bilo gorjansko zvončarstvo le težko razvilo. Ugotoviti moramo, da je gorjanska zvončarska obrt ena mnogih naravnih materialnih posledic nekdanjega rudarstva in fužinarstva v bližnjem bohinjskem in jeseniškem kotu,^{6a} a mimo tega tudi kovaštva, ki je bilo ravno v Grabčah v okolici Gorjan zelo razvito. Pri zvončarstvu dalje sodelujejo še mnogi drugi krajevni činitelji: bližnji poključki gozdovi z lesom za oglje, domača zemlja z ilovico, tkalska obrt s »pawowo« itd. Naposled pa so pri tej svojevrstni gorenjski obrti, njenem nastanku in razvoju imeli tudi izdelovalci sami svojo besedo, ki jim jo je narekoval njihov družbeno-gospodarski položaj.

Pred dobrimi 50—70 leti je bilo zvončarstvo v okolici Gorjan najbolj razvito. Tedaj so izdelovali zvonce na Višelnici, v Mevkušu in Podholmu. Na Višelnici: 1. pri Rebrovcu (prvotno v Rebru) — Janez Jan; 2. pri Poglajnu — Matej Jan; 3. pri Zadneku — Polak. V Mevkušu: 4. pri Jamru — Jožef Jan; 5. pri Ferjanu — Šronec. V Podholmu: 6. pri Maroltu — Janez Jan; 7. pri Roku — Brejc; 8. pri Kovarju.

Po naših gornjih navedbah je bilo v preteklosti skupno največ 8 zvončarskih delavnic v okolici Gorjan, od katerih pa 4, torej polovica, pripadajo lastnikom, ki imajo rodbinsko ime Jan. Vsi ti zvončarji, ki se pišejo Jan, pa so si v sorodstvu med seboj, vsi potekajo iz enega rodú, rodú Janov. Dr. Jakob Jan, ki je zasledoval zgodovino rodú Janov v gorjanski okolici, meni, da je jedro tega rodú družina Janov, ki prebiva na Višelnici št. 11 v Rebru ali pri Rebrovcu. Ugotovil je v tej družini vse njene prednike do l. 1640, ko je živel na Višelnici Jurij Jan. Starejših prednikov ni mogel več ugotoviti. Glede Jurija Jana, najstarejšega znanega prednika, ki je živel v 17. stoletju, še ni dognano, ali se je že pečal z zvončarstvom, pač pa moremo po ohranjenem ustnem izročilu ugotoviti, da se je iz rodbine Jan pri Rebrovcu na Višelnici ukvarjal z zvončarsko obrtjo Jakob Jan (1770—1849),⁷ ki je prepustil svojo zvončarijo

^{6a} V drugi polovici 18. stoletja je rodbina Ruard med drugim začela kopati železno rudo celo v bližini Gorij.

⁷ Po podatku Alojza Jana, sedanjega gospodarja pri Rebrovcu, Višelnica št. 11, pa je zvončarska obrt bila pri tej hiši ustanovljena l. 1752. Ni mi bilo pojasnjeno, kako so prišli do te letnice. Zvončarska delavnica pri Poglajnu, Višelnica št. 1, pa je bila ustanovljena l. 1820.

na Višelnici svojemu sinu Jerneju Janu (1805—1883), sam pa se je preselil v Zagorico pri Bledu, kjer je osnoval novo zvončarsko delavnico. Po njegovi smrti je zvončarstvo v Zagorici prenehalo.

Nočemo načenjati vprašanja, od kod in kdaj je prišel rod Janov v naše kraje. Po domnevi dr. Jakoba Jana se je to zgodilo bržčas v 12. stoletju ali kasneje, ko so briksenški škofje kot lastniki blejske graščine naseljevali Nemce, med njimi predvsem obrtnike, kakor kovače, usnarje itd., na blejskem in bohinjskem ozemlju. (Baje potekajo bohinjski Mencingerji, ki so bili prvotno kovači, iz Menzingena na Bavarskem.) Vsa taka in podobna vprašanja, ki so seveda za zgodovino zvončarske obrti pri nas tudi velike važnosti, bi kazalo razrešiti v posebni razpravi. Prav tako vprašanje, koliko je stara zvončarska obrt. Danes naj se zadovoljimo zgolj z ugotovitvijo, da po doslej znanem ustnem izročilu sega zvončarska obrt na Gorenjskem v 18. stoletje ter da je pri njej v pretežni meri udeležen rod Janov, ki je verjetno tudi njen početnik, medtem ko so zvončarske delavnice ostalih rodbin postranskega pomena, saj so se zgledovale po delavnicah, ki so jih osnovale rodbine Jan.

Kako se javlja zvončarska obrt? Ali samostojno ali v povezanosti s samostojnim kovaštvom ali kako drugo gospodarsko dejavnostjo? Na to vprašanje moremo najprej odgovoriti, da le v enem primeru najdemo zvončarstvo povezano s samostojno kovaško obrtjo. Pri Jamru v Mevkušu je sedanjí gospodar Vinko Jan hkrati kovač in zvončar, vendar je k temu takoj pripomniti, da je Jamrova zvončarska delavnica mlajšega izvora, saj je nastala šele proti koncu 19. stoletja. Iz matičnih knjig gorjanske župnije pa je razvidno, da so župniki pri vseh prednikih družine Jan v Rebru na Višelnici vpisovali kot poklic ali »kmet« ali »kajžar«, nikoli pa kaj drugega. Toda ne samo po župnijskih matičnih knjigah, tudi po doslej ohranjenem ustnem izročilu je znano, da so vsi zvončarji bili že od nekdaj samo kmetje, večidel mali posestniki, ki so se poleg skromnega poljedelstva in živinoreje pečali v zimskih mesecih z zvončarstvom, da bi tako kaj po strani zaslužili. V starejših časih so si z zvončarsko obrtjo zaslužili mnogo denarja, kupovali so s tem zaslužkom njive, prezidavali in povečavali so si hiše in delili dote svojim hčeram. Značilno je, da je marsikdo prenehal z zvončarstvom, ko si je povečal svoje imetje. Tak primer imamo v Podholmu pri Maroltu (Janez Jan), kjer so okoli l. 1895 zvončarijo opustili, in morda še pri kateri zvončarski rodbini iz nedavnega časa.

Po ustnem izročilu so v zvončarski obrti največ zaslužili, ko so zvončarji še sami »potegwali« pločevino iz železa. Ko so pa tovarne začele izdelovati pločevino in z njo zalagati zvončarje, se je zaslužek občutno zmanjšal, zaradi česar so tudi opuščali zvončarsko obrt. Marsikateremu gospodarju-zvončarju pa je primanjkovalo družinskih članov in drugih ljudi kot pomočnikov pri tem tako napornem kolektivnem delu, kakor je zvončarstvo. Na Višelnici pri Rebrovcu je na priliko starodavna zvončarija prenehala z delom l. 1926 med drugim prav zaradi pomanjkanja delovnih moči. Nekaj besede pa je kajpada imela pri tem tudi konkurenca. Navsezadnje sta v gorjanski okolici preostali le še dve zvončarski delavnici, ki se pa v današnjih časih borita z velikim

pomanjkanjem materiala, in sicer: na Višelnici pri Poglajnu (Alojzij Jan) ter v Mevkušu pri Jamru (Vinko Jan).

2. Iz naših gornjih podatkov torej posnemamo, da je zvončarstvo značilna domača obrt, ki se kot postransko zimsko opravilo povezuje s kmetijstvom. Zvončarstvo so kot domačo obrt obravnavali v bivši Avstriji in predvojni Jugoslaviji, pri čemer pa je zanimivo, da so zvončarji kljub temu morali plačevati nekaj davka. Ustno izročilo vé nekaj malega povedati tudi o nekih patentih oziroma dovoljenjih, ki so jih zvončarji dobili še v bivši Avstriji, toda dosejanja pozvedovanja še niso prinesla nobene prave jasnosti glede teh listin.

Dr. Jakob Jan je poskušal l. 1899 tri zvončarje združiti v zadrugo, oziroma v neko enotno trgovsko podjetje, in sicer: Mateja Jana in Janeza Jana z Višelnice ter Jožeta Jana iz Mevkuša. Do te združitve pa ni prišlo, kajti vsa prizadevanja v tej smeri so se zaradi prevelike sebičnosti enega ali dveh zvončarjev izjalovila.

Trgovina z gorjanskimi zvonci je bila v preteklih časih zelo živa. Z njimi so krili predvsem domače potrebe, potrebe domače živinoreje in planšarstva. V bivši Avstriji so gorjanske zvonce razpečavali po Kranjskem, Primorskem, Koroškem in Štajerskem, zlasti pa seveda po Gorenjskem. Razmeroma zgodaj so našli pot na Tirolsko. V predvojni Jugoslaviji so jih razprodajali po vsej državi, razen tega pa so jih v velikih količinah izvažali v inozemstvo: v Avstrijo, Italijo, Grčijo, Turčijo, Anglijo in Afriko. Tudi Švica se je že zanimala za kranjske zvonce, vendar do kupčije ni prišlo. Skratka: kranjski zvonci iz gorjanskih zvončarskih delavnic so bili zaradi svojih kvalitativnih lastnosti priljubljeni doma in po svetu.

Med drugim velja omeniti, da so kranjski zvonci že pred več kot sto leti vzbujali pozornost na dveh pomembnih razstavah. Tako so bili l. 1838 razstavljeni na industrijsko-obrtni razstavi v Celovcu, kmalu zatem pa l. 1844 na obrtniški razstavi v Ljubljani.*

V preteklih časih, ko so še močno prevladovali zelo primitivni načini dela, so res izdelali manj zvoncev kakor pozneje, toda na splošno je treba računati z dejstvom, da se je trgovina z gorjanskimi zvonci že od nekdaj obnesla, če so bili izdelani v čim večji množini. Živinski zvonec je množinski trgovski predmet, kar pomeni, da zvonce prodajajo na kg, le prav majhne

* O razstavi v Celovcu poroča »Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind«, Grätz 1839, str. 162 (287):

»Die Ortschaften Auritz und Vischelnitz des Bezirkes Veldes (Laib. Kr. Krains). Diese Ortschaften befassen sich mit der Erzeugung der landesüblichen Viehglocken aus einer Komposition von Eisen und Messing. Das Pfund wird zu 24 kr. verkauft, und die jährliche Erzeugung beträgt ungefähr 150 Zentner.«

O obrtniški razstavi v Ljubljani pa »Novice« št. 49, 1844, str. 194, med drugim tole pišejo:

»Mnogoverstni zvonci za živino, ki jih Jakob Jan v Zagnici (pravilno Zagorici) na Gorenjskem vliva, so bili le iz debeliga izdelani; saj se za to rabo tudi bolj ličnih ne potrebuje.«

po posameznih kosih. V bivši Avstriji je 1 kg zvoncev veljal 70 krajcarjev, v predvojni Jugoslaviji pa 30 dinarjev.

Zvonce so razpošiljali sami zvončarji odjemalcem, in sicer največ po pošti oziroma po železnici. Ko še ni bilo železnice, so hodili po zvonce k zvončarjem krošnjarji, ki so jih nato razpečavali po naših krajih. Mnogo so jih razprodali tudi na semnjih. Razumljivo je, da v tistih časih, ko še ni bilo železnice, zvončarji še niso imeli nobenih trgovskih stikov z inozemstvom.

Svoje izdelke pa so prodajali na raznih semnjih tudi sami zvončarji. Zvonce so nosili v nahrbtnikih, še v starejših časih pa v vrečah. Tako so nosili zvonce na prodaj na semnje v Srednjo vas v Bohinju, kjer je bil največji 4. maja o sv. Ferjanu, ter dalje na Bohinjsko Bistrico, kjer je bil velik semenj o kresu, naposled pa v Radovljico ter na Savo pri Jeseničah. Matej Jan, Poglajnov oče z Višelnice, se še dobro spominja, kako se je na te semnje običajno vozil s »sekirarji« iz Grabč, ki so poleg sekir prodajali kopule, cepine, žakwate, škarje za ovce strič, kresawne klešče itd. Na semenj v bohinjski Srednji vasi o sv. Ferjanu so še proti koncu 19. stoletja posebno radi hodili poleg Gorenjcev Tolminci in Rezijani, ki so med drugim kupovali tudi gorjanske živinske zvonce. Mnogo zvoncev pa so zvončarji razprodali po trgovinah v Radovljici, Kranju ter drugod.

Med odjemalci gorjanskih živinskih zvoncev so že oddávna kmetje-živinorejci, ki goje goved in razno drobnico. Zvonce nosijo največ krave, zato pogosto slišimo, da pravijo živinskemu zvoncu tudi »kravji zvonec«. Kravam in volom pripadajo večji zvonci. Krava, ki vodi trop in ji pravijo »ta zvončasta«, nosi največji zvonec, medtem ko so za koze, jarce, teleta itd. le manjši zvonci. Pastir po glasu zvonca ugotavlja, kje se mu pase živina, kam je zablodila ta ali ona krava. Zvonec torej olajšuje pastirju pašo, zlasti pa varstvo nad živino na takem raznovrstnem terenu, kakor so planine. Živinorejec-planšar je že od nekdaj stremel za tem, da bi imel svojo živino opremljeno s čim več različnimi zvonci, da bi tako pastir po različnih glasovih laže spoznaval živino.

Na večjih posestvih na Koroškem so velike zvonce rabili, da so z njimi pozvonili, kadar je bilo treba klicati hlapce in dekle na južino. Končno ima kranjski zvonec svojo posebno vlogo v naših ljudskih običajih,* vendar o vseh takih in podobnih zadevah ne bi radi govorili v naši razpravi. Vprašanje funkcije živinskega zvonca sodi iz metodičnih razlogov pravzaprav že v posebno poglavje razprave o našem planšarstvu. Naša naloga v tej razpravi je namreč bila, na kratko spregovoriti le o gorjanskem zvončarstvu kot svojevrstni domači obrti na naših tleh.

* Naj omenimo samo pustni običaj kurentovanja na Dravskem polju.

Résumé

FABRICATION DES CLOCHETTES À BÉTAIL EN HAUTE CARNIOLE

L'auteur décrit dans son article le procédé de fabrication des clochettes à bétail en Haute Carniole, tel qu'il était autrefois et qu'il est aujourd'hui. Ce métier à domicile, rentrant dans le domaine de la métallurgie, est fort ancien dans les Alpes, car ses débuts remontent chez nous au 18e siècle. Il est limité à deux centres alpins de la Haute Carniole qui sont: Mevkuš et Višelnica dans le voisinage de Gorje près Bled. Les producteurs des clochettes des siècles passés et d'aujourd'hui appartiennent pour la plupart à la famille des Jan. On fabrique les clochettes à bétail en majeure partie selon l'ancienne technique des forges artisanales. D'après cette technique la clochette n'est pas coulée, mais fabriquée à partir d'une plaque de fer et puis soudée au laiton. On exécute les clochettes avant tout pour les besoins de l'élevage et de l'alpage du pays. — Jusqu'en 1941 on en exportait aussi des quantités considérables à l'étranger. Les clients de nos producteurs de clochettes n'étaient pas seulement les pays du secteur alpestre, mais aussi les pays du sud balkanique; on plaçait les clochettes encore en Turquie, en Afrique et en Italie.

Ces clochettes alpines sont généralement connues sous l'appellation de «clochettes carnioliennes»; à partir de 1941 leur marque de fabrique «Triglav» est en train de s'imposer de plus en plus. D'après leur forme, les «clochettes carnioliennes» appartiennent à la même catégorie que certaines clochettes tyroliennes: cependant, elles s'en distinguent par certains détails.